

EL NOM PROPI A LA HISTÒRIA DE JACOB XALABÍN

Llúcia MARTÍN PASCUAL

La present comunicació va ser plantejada com una mena de complement al treball de llicenciatura que vaig presentar en aquesta facultat fa aproximadament un any.

L'estudi de la *Història de Jacob Xalabín*¹, a banda de la seua originalitat i estranyesa, ens apropa al món turc de finals del segle XIV. Amb la base mínima d'uns esdeveniments reals, en els quals participaren una sèrie de personatges de la Cort, es basteix la trama de la novel·la, afegint-hi gran quantitat d'escenes amoroses, cavalleresques i aventureres que farien el delit del públic de l'època.

Si bé no podem considerar l'obra com un relat que s'apropa als esdeveniments històrics turcs del XIV i els trasmeta fidelment, ni que el coneixement de la vida quotidiana i els costums musulmans corresponga a les notícies històriques sinó que es limita a uns coneguts tòpics «enganyant» el públic occidental; el que més ha desconcertat de l'obra i allò que major originalitat té és l'elecció dels personatges protagonistes, única dada, a més, que ens acosta realment al coneixement de la història de l'Imperi Turc en aquell temps.

No sols els antropònims, sinó també els topònims semblen revelar una certa coneixença de la geografia turca, encara que amb el seu estudi veurem si tots són reals, si coincideixen amb llocs actuals, o són més aviat deformacions arribades a la novel·la pel desconeixement *in situ* de les ciutats, terres i castells que esmenta l'obra.

Sembla gairebé un misteri la presència de noms de prínceps de la Casa Reial Otomana en una novel·la escrita en català, si bé gràcies als contactes amb l'Orient de la Mediterrània i als continus contactes comercials i d'intercanvi de persones podien arribar notícies, una de les quals seria la clau de l'aparició de la nostra novel·la.

Aquells personatges més fàcilment localitzables són els que van regnar a Turquia, és a dir, l'*Amorat*, que en realitat fou l'emir Murat I² i el seu fill Bajacet I, (en la novel·la *Beseyt Bey*). Aquests noms han estat deformats a partir dels originals en el pas al català.

(1) *Història de Jacob Xalabín*, ed. d'Arseni Pacheco, Barcelona, Barcino (ENC), 1964.

(2) Regnà de 1360 a 1389. Per veure més dades sobre aquest soldà, veg. A. D. Alderson, *The structure of Ottoman Dynasty*, Oxford, 1956.

(3) Regnà de 1389 (a Kosovo fou proclamat soldà) fins 1402 (batalla d'Ankara) Veg. A. D. Alderson, *op. cit.*, pp. 20-24.

Segons la nostra novel·la *Amorat* és el títol que correspon al personatge central *Elbay Morat* com a governant. Elbay Morat sembla que vol dir un nom i un cognom, però en realitat és el títol més un nom: *El bey Murat*. Al llarg de la novel·la el nom presenta variants: *Amorat*, *Almorat* (clarament apareix l'article àrab *Al-*) i també *Amora*. Per altra banda, sembla que a aquest soldà turc se'l coneixia a les cròniques catalanes com a *Amorat* o *Almorat*⁴ i que era prou conegut entre els catalans de Grècia i amb el qual s'aliaven a vegades, pactaven o «despactaven» segons els convenia⁵. Com a títol honorífic, V. Escrivà⁶ parla d'un possible significat de *Murat* com a «senyor desitjat» o equivalent a «general». El que és cert és que de nom propi ha passat a significar un títol en la nostra novel·la i que el mot català ha conservat l'article àrab *Al-*. La presència de l'article fa suposar que per l'estranyesa del turc, els noms propis passarien al català a través de la llengua àrab.

El segon personatge en importància documental és el segon regnant dels Otomans, successor de Murat I. Es tracta del seu fill Bajacet I. La novel·leta l'esmenta com a *Beseyt Bey* i és un dels personatges trascendentals de l'obra però de molt escassa aparició. Al nom trobem dos elements: *Beseyt*, deformació prou fàcil de Bajacet o Bayecid i *Bey* o *Beg*, títol turc que vol dir «senyor» i que el seu ús es remonta als primers temps del poble turc (segle VIIIè). Apareix moltes vegades com a segon element del nom propi d'alts dignataris; en època musulmana fou equivalent a l'àrab *amir* que vol dir «príncep»⁷.

L'autèntic Bajacet o Bayacid va regnar des de la mort de Murat I a Kosovo l'any 1389 fins el 1402. Les cròniques catalanes el coneixen i l'esmenten de vegades remarcant la seua dolenteria envers els pobles que sotmetia. Era també conegut per *El Raig*⁸, dada que no ix a la novel·la. La deformació en el nom d'aquest personatge i la voluntat de la novel·la de presentar-lo com a dolent, fa suposar que l'envoltava una imatge llegendària i popular fruit de la seua participació en la Batalla de Kosovo, atribuint-li la mort del seu germà Jacob, l'heroi de la nostra novel·la i possiblement la de son pare, cosa que no es pot confirmar històricament⁹.

Arribem al protagonista de la novel·la, sempre esmentat *Jacob Xalabín*. També s'ha documentat aquest príncep, germà de Bajacet i fill de Murat però conegut a través de la llegenda de la seua desafortunada mort¹⁰. En àrab el nom de Jacob s'escriu *Yacub*, és un nom semític, apareix a la Bíblia i no és massa freqüent entre els àrabs. Tampoc apareix massa entre els membres de la dinastia Otomana¹¹.

Quan al títol de *Xalabín* o *Celebí* en turc, aqüeste sí que és un mot turc que en aquesta llengua s'empra com a títol honorífic i vol dir «honorable, savi» i s'aplicava d'antuvi als components de les classes superiors (entre els segles XIII i XVII). També els prínceps portaren el títol a partir del regnat de Bajacet I, els fills del qual el portaren per primera vegada. Molt estés durant l'època otomana, trobem gran quantitat de personatges que eren anomenats «Celebí»¹². Sembla que al príncep Jacob de la nostra novel·la no li fou atorgat el títol, les escasses dades que tenim no l'esmenten i, a més, com hem vist, els prínceps començaren a emprar-lo temps després de la mort de l'autèntic Jacob. Devia ser, per tant, un afegit posterior al nom de Jacob, una vegada havia

(4) Veg. Nicolau d'Olwer, *L'expansió catalana a la Mediterrània Oriental*. Barcelona, 1926, pàg. 133.

(5) *Idem*, p. 133. Veg. també l'obra de Kenneth Setton, *Los catalanes en Grecia*. Barcelona, 1987.

(6) V. Escrivà, «La Història de Jacob Xalabín, compendi de cultura i el narrador» dins *Miscel·lània en homenatge al prof. Sanchis Guarner*. València, 1984, pp. 101-107.

(7) L. Bazin, «Beg», dins *Encyclopedie de l'Islam*, vol. I, París-Leiden, 1968.

(8) Veg. Setton, *op. cit.*, pàg. 171.

(9) Veg. H. Inalcik, «Bayecid» a *Encyclopedie de l'Islam*, vol. I.

(10) Veg. Alderson, *op. cit.*, pàg. 25.

(11) *Idem*, pàg. 166.

(12) M. Barthold, «Celebí», *Encyclopedie...*, vol. II.

arribat a Occident notícia de Turquia i dels seus regnants, a causa de perill que açò ocasionava als Estats Cristians, així com de llegendes procedents de Kossovo i de batalles per controlar els països balcànics.

L'origen del mot turc *Celebí* no es coneix bé. Hom diu que pot venir del siríac *selibha*, de l'àrab *jalab*, que vol dir «esclau», del mot kurd *theleb* que vol dir «Déu» o del turc antic *Calab* (senyor). Ibn Batutta el remet a la «llengua del Rum», però no sembla que tinga paral·lel amb el grec¹³. La forma catalana ha palatalitzat la inicial, encara que no sabem si en turc es pronuncia palatal o no. En tot cas, la nostra llengua fa palatals les sil·labants àrabs¹⁴, dada que pot fer suposar que aquest nom ha tingut també una filtració àrab. Per altra banda, la forma catalana reforça el final -n. En totes les paraules agudes catalanes acabades en vocal que porten una -n subjacent, aquesta no apareix més que en els derivats. El nostre nom havia pogut quedar *Xalabí* i aleshores la -n apareixeria en el femení *Xalabina*. A vegades, per conservar la final hem de fer un esforç y reforçar-la més pronunciant «*Xalabint*».

El nom d'*Ali Baxà*, un altre personatge de la novel·la que trobarem documentat, és també un altre nom amb títol honorífic procedent del turc *Pasha*, i possiblement vingut del persa *Padisha* que vol dir «sobirà»¹⁵. A la novel·la catalana, més que un títol, aquest mot sembla un cognom, donat que moltes vegades li anteposa un títol català, esmentant-lo «lo prom Ali Baxà». Aquest mot és el que més clarament sembla que ha tingut un tractament àrab i ha passat a la nostra llengua a través d'aquella. Ho demostra la sonorització de la inicial, donat que l'àrab no coneix la bilabial sorda¹⁶.

Si bé els protagonistes masculins han estat documentats, i no sols aquells més rellevants, sinó d'altres que només apareixen al text en una petita referència com el «Gran Caramany» (amb la palatalització final) que era Karaman, el cap de la dinastia Karamànida; el cap serbi Làtzer (lo cristià búrgar), etc.; no passa el mateix amb els personatges femenins, els quals són totalment de ficció com *Issa Xalabina* i *Nerquis*. Sobre la primera hem de dir que les dones no portaven el títol de Celebí. Quant al nom propi, A. Pacheco¹⁷ diu que es tracta d'un antropònim grec. *Issa* com a masculí és el nom de Jesús en àrab. Tenim també un altre nom àrab de pronúncia semblant: *Aixa*, nom de la dona del Profeta i de connotacions negatives entre els musulmans.

El nom de *Nerguis* també ha estat objecte d'especulacions. Pacheco diu que és el femení del grec Narcís. Escrivà diu que *Nargis* en àrab és la flor de la violeta. Dozy¹⁸ documenta el floral *nargis* i li dóna senzillament el significat de «narcís».

El darrer personatge del qual ens interessa el nom és *Quir Mossé*, personatge totalment fictici i amb connotacions pejoratives donades també pel nom propi. Per una banda, la primera part del nom és el mot grec *Kor* i hom sap el menyspreu que hi havia envers els grecs. Per altra banda, *Mosse* o *Mussa* és un nom semític emprat entre musulmans i jueus.

Els topònims

Tenim una sèrie de noms de lloc corresponents a la geografia turca; la major part semblen identificables. Passem de estudiar-los.

(13) Totes aquestes dades les trobareu a l'article esmentat a la nota anterior.

(14) M. Sanchis Guarner, *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Barcelona, 1980, pàg. 95.

(15) V. Escrivà, art. cit., pàg. 103.

(16) Veg. Ana Labarta, *La onomàstica de los moriscos valencianos*, on l'autora fa un llistat dels antropònims més freqüents i on apareix algunes vegades el de Baixà o Bassà.

(17) *Història de Jacob Xalabín*, ed. cit., pàg. 89.

(18) R. Dozy, *Suplement aux dictionnaires arabes*, editat en 1877-81, entrada «naryis».

En primer lloc, hem de tenir en compte que aleshores (segle XV) Turquia no era tal i com és ara, ni tan sols estava unificada, sinó que la formaven una sèrie de Principats independents, el més important dels quals era el dels Otomans que instal·laren la capital a Bursa. Després d'uns anys de guerres i atacs contra els altres Principats, els Otomans es feren amb el poder de tota la Península d'Anatòlia en el segle XV. A l'època del nostre Murat encara no es coneixia amb el nom de Turquia aquell estat o principat Otomà¹⁹, sí els habitants, els turcs, poble que havia arribat del centre d'Àsia i allò s'anomenava «la terra que els turcs han».

A Bursa transcorre la major part de l'acció de la nostra novel·la i apareix amb els següents noms: *Borsa*, *Brossa*, *Bossa*. Per tractar-se d'una ciutat important i coneguda, les variants són mínimes i sempre identificables amb l'original. Aquesta ciutat, com hem dit, fou capital dels Otomans des que la van conquerir a l'Imperi Bizantí a començaments del XIV, concretament, l'any 1326, fins la Batalla d'Ankara el 1402²⁰. Més avant, la ciutat tornà a tenir importància i esplendor i era coneguda com «una de les millors ciutats que hi ha a Turquia»²¹. La ciutat de Bursa fou al segle XIV un centre comercial important comunicat amb el port d'Antàlia (al sud d'Anatòlia) d'on eixien les mercaderies cap a Occident i Alexandria. També existia una ruta interior cap a Damasc que passava per Alep, Konya i Kutahia. Era una ciutat de la ruta de la seda.

D'altres ciutats turques on transcorre l'acció de la novel·la són *Setàlia* i *Palàcia*. La primera d'aquestes és l'actual Antàlia, que ja hem esmentat, ciutat de la costa del Mediterrani i port important. Aquesta ciutat fou principat independent fins el 1390 que la va pendre Bajacet. I. Per la seua importància estratègica feia temps que era blanc dels atacs otomans, que així tenien una eixida important per mar. Citada *Antalya* apareix a Ibn Batutta (entre XIII i XIV). En turc antic era anomenada *Adalia*, els grecs li deien *Attaleia* i a les cròniques occidentals apareix *Setàlia* com a la nostra novel·la²².

L'altra ciutat és *Palàcia*, nom que no hem pogut identificar, encara que autors com Pacheco²³ diuen que es tracta de la Mileto grga (Mileto o millor, les seues runes es troba a la costa oest de Turquia, front a Grècia).

Per anar de Setàlia a Bursa, els personatges de la novel·la passen per dues ciutats o castells anomenats *Carassar* i *Cotey*. La primera s'identifica (la identifica Pacheco²⁴) amb l'actual *Afionkaraiser*, ciutat del centre de la Península d'Anatòlia, al sud de Kutahia, denominació actual de *Cotey*. Aquesta darrera ciutat era anomenada en l'època clàssica *Cotyaeum* i també *Ciutat de Cotys*. Durant l'Imperi Bizantí era la seu d'un arquebisbat i una vila cristiana important²⁵.

Aquestes dues ciutats es trobaven en la ruta de Bursa a Antàlia i serien conegudes per tractar-se d'una ruta important d'eixida al Mediterrani. A la *Encyclopedie de l'Islam*²⁶ trobem d'altres *Kara hisar*, concretament una *Kara Hisar Teke* a un dia de viatge d'Antàlia. Són moltes les ciutats i castells que porten aquest nom que en turc significa «el castell negre».

Els restants noms de ciutats i llocs que apareixen a la nostra novel·la són les següents:

Entre Bursa i Palàcia diu que es troba un castell de nom *Policlàssio*, i una ciutat, *Serca*. La primera pot ser una deformació de l'actual nom de *Belikasisir*, al sud de Bursa. Segons l'investigador romanés Nicolae Iorga, el nom ve del grec *Poleocastron*, és a dir, el vell castell²⁷. Al sud

(19) *Història...*, pàg. 50.

(20) H. Inalcik, «Bursa», dins *Encyclopedie de l'Islam*, vol. II, Pp. 1374-76.

(21) *Idem*, pàg. 1374. Frase atribuïda a La Broquière.

(22) Veg. «Antalya» dins el vol. I de l'*Encyclopedie...*

(23) *Història...*, pàg. 82.

(24) *Idem*, pàg. 127.

(25) Turkmene Sulayman, «Kutahia», dins *Encyclopedie...*, vol. II

(26) J. H. Moedman i X. de Planhol, «Kara Hisar», *Encyclopedie...*, vol. II.

(27) Nicolae Iorga, *apud* A. Pacheco, ed. cit., pàg. 83.

d'Itàlia existeix un altre topònim *Policastre*, esmentat per Muntaner a la seua *Crònica* (cap. 113). L'existència de dos topònims i a més, un de conegut directament, seria la clausa de la inclusió e l'obra d'aquest nom de lloc, un nom proper per al públic català.

Quant al nom de *Serca*, és fàcil que siga un nom inventat perquè hi ha dificultats en identificar-lo. A la *Crònica* de Muntaner apareix un topònim *Sesa* (cap. 205) amb el qual s'ha volgut relacionar. Segons Pacheco²⁸ seria la forma llatina de «Sarukan», petit emirat que s'estenia des del golf d'Esmirna fins a les costes de Mitilene. Proper a aquesta ubicació hi ha actualment un topònim *Söke*. És molt difícil saber si es tracta d'aquesta topònim el que refereix la novel·la, més encara quan no tenim més documentació. Només volem deixar constància de la semblança dels noms.

A la novel·la apareix una *Sòria* «en la terra del soldà». Sembla que pot tractar-se de l'actual Síria, que en àrab és *Suriyya*.

Queden dos topònims interessants, aquests documentats i que apareixen a la novel·la quan els personatges creuen Grècia a l'encontre dels cristians en la batalla de Kossovo, topònim, que sortosament no apareix al text. Aquests dos llocs que ens resten són *Lapsao* i *Gallipoli*. El primer es troba a la part asiàtica de Turquia (a l'oest de la península) i hom creu que és l'actual Lapsaki. Just enfront, a la costa grega es troba Gal·lípoli, actual Gelibolu²⁹, lloc estratègic on els catalans comandats per Roger de Flor es van instal·lar i van construir un castell o fortalesa. Nom, per tant, ben conegut entre el públic català.

A tall de conclusió

Tot aquest conjunt de topònims turcs, alguns més fàcilment identificables que altres i també més o menys documentats, dóna a la novel·la un to realista i a la vegada exòtic. No sabem com arribaren els noms a Occident i si foren transcrits per algú que els coneixia *de visu* o simplement d'haver-los escoltat a d'altres recontadors. Com a noms de lloc, s'han transcrit prou fidels a les cròniques d'aleshores, on es poden localitzar sense gran dificultat. Ara bé, com a noms de lloc integrats en una ruta que vol descriure la novel·la, ja és més discutible la seua autenticitat; presenta freqüents confusions entre Setàlia i Palàcia i l'única ruta fidel és la que va per Gal·lípoli cap da Grècia. Sembla, la resta, estar col·locats una mica a l'atzar, sense saber exactament la localització geogràfica correcta.

Dels antropònims, com ja hem dit, podem identificar els personatges històrics gràcies a cròniques o llegendes. Els noms han passat deformats a causa de l'estranyesa de la llengua turca i de la transmissió oral a què es veurien sotmesos, a més d'alguna interacció de la llengua àrab, com hem vist.

De no haver estat per la inclusió de tots aquests noms propis, la novel·la no hauria estat considerada una obra tan original i estranya amb trets d'historicitat. He trobat interessant constatar la presència de tots aquests noms i l'assimilació que fan a la nostra llengua. Possiblement no podem identificar la filiació geogràfica de l'anònim autor però és fàcil que pels contactes mediterranis i la presència en les nostres terres de població musulmana, algun dia es comprove que va ser escrita per un valencià o per una illenc. Els territoris que vivien en contacte amb les dues cultures va propiciar la producció d'aquesta interessant manifestació literària, obra singular de la nostra literatura medieval.

(28) *Història*, ed. cit., pàg. 83.

(29) H. Inalcik, «Gelibolu», dins *Encyclopedie...* vol. II, pp. 1005-1010.